

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CASTRUL MARE DE LA TIBISCUM (I)

Doina Benea, Simona Regep*

Cuvinte cheie: Tibiscum, castru, baracă, echipament militar, MID

Keywords: Tibiscum, Roman camp, hutment, military equipment, MID

În primul rând, sondajele efectuate în 2009–2010 au constatat stabilirea unor comunități de norico-pannonici în preajma castrului mic de pământ (II/1). Ele au putut fi observate sub forma unei case construite din bârne masive de lemn. Datarea timpurie a acestei locuințe este în epoca Traian-Hadrian. Deși, deocamdată descoperirea este izolată în arealul de vest al castrului mic, ea demonstrează formarea timpurie a *vicus*-ului militar în jurul castrului mic în momentul când aici staționa *cohors I Thracum Sagittariorum*. Dezafectarea prin incendiere se putea datora mai multor factori, poate chiar construirea noii fortificații în ultimii ani de domnie ai împăratului Antoninus Pius sau unui incendiu involuntar.

Modul de organizare al spațiului interior în sectorul de nord-vest al castrului a putut fi sesizat chiar în preajma zidului de incintă de pe latura de nord, unde, în imediata apropiere de *via sagularis* pe direcția vest-est, a fost identificată o baracă de lemn în anul 2009. Materialul arheologic descoperit, deși puțin, este important pentru datare prin fragmentele de *terra sigillata* lisă (aflate în circulație pe baza ștampilei meșterului *PATVRICIVS* în epoca Traian-Antoninus Pius) dar și printr-un *dupondius* de la Antoninus Pius, din anii 155–160. Incendierea barăcii a fost urmată de ridicarea a două noi construcții din lemn de tip baracă, orientate vest-est. Datarea acestui moment în existența castrului este destul de greu de apreciat pe baza informațiilor arheologice. Evenimentul care a determinat acest lucru poate fi pus în legătură cu domnia lui Marcus Aurelius și războaiele marcomanice.

În noul context se observă construirea unei stradele simple între cele două barăci. Noile amenajări constructive din lemn și chirpici sunt posterioare evenimentelor marcomanice, ele fiind ridicate probabil în vremea Severilor sau

* Universitatea de Vest, Timișoara, e-mail: doinabenea@yahoo.co.uk; simonaregep@yahoo.com.

chiar anterior acestora, în timpul lui Commodus, fără a putea aduce argumente mai precise în acest sens. Materialul arheologic foarte puțin numeros arată că barăcile au funcționat și în secolul al III-lea, în vremea lui Septimius Severus și Filip Arabul. Distrugerea celor două barăci militare a avut loc cândva în a doua jumătate a secolului III, fără alte precizări mai riguroase.

Doar în secțiunea I/2009 între M. 5–M. 8 a fost surprinsă o amenajare a unei locuințe în manieră romană, construcție din paiantă legată cu chirpici.

Stadiul cercetărilor

Investigațiile arheologice întreprinse de-a lungul timpului în castrul mare de la *Tibiscum* au vizat, cu rare excepții, *praetentura* fortificației. Încă de la început, G.G. Mateescu a reușit să identifice un culoar al porții castrului (care s-a dovedit a fi *porta praetoria* a castrului mare) alături de urmele unui complex de băi aflat în sectorul de sud al fortificației, rămas necercetat încă.

În anul 1964, M. Moga inițiază săpături de mare anvergură la *Tibiscum*, prilej cu care dezvelește integral zidul de incintă al castrului mare pe laturile de est și de nord, porțile de nord și de est ale castrului mic din piatră, alături de turnul de sud al porții *praetoria*, iar în interiorul fortificației au fost cercetate integral *principia* și trei edificii în colțul de nord-est al fortificației (o baracă de cavalerie, o clădire cu absidă, un edificiu atribuit ulterior, pe baza unor inscripții, unui templu al palmyrenilor). Ele constituie un mare efort de cercetare efectuat până în anii 1975–1976.

Ulterior, cercetările arheologice din anii care au urmat au fost efectuate cu destule dificultăți financiare, dar au condus la observații importante privind cronologia fortificațiilor ridicate la *Tibiscum*. Astfel, în zona de nord-est a castrului mare a fost identificat la adâncimea de 1,75–2,00 m primul nivel de locuire amplasat pe stratul de lut aluvionar, aparținând unei construcții din lemn, un *castellum* (D: 60 × 60 m). Sistemul său defensiv dezvelit în anul 1987 (s. I, III) consta dintr-un val de pământ (cu berma și *agger*-ul lat de 4,80 m) cu palisadă de lemn având în față două șanțuri de formă trapezoidală cu lățimea de 2,00 m și adânci de 1,20–1,25 m, dispuse la o distanță de 2,25 m unul de celălalt. Această fortificație aparține perioadei de cucerire a Daciei, fiind ridicată cel mai probabil în anii 102–105. Unitatea care a staționat aici este încă necunoscută¹.

Următorul nivel de locuire, amplasat peste *castellum*, a fost o fortificație de pământ cu palisadă de lemn (denumită castru II/1) (D: 101 × 110 m). Sistemul defensiv al castrului se baza pe un *agger* lat de 5,00 m cu o bermă de circa 1,75–2,00 m, două șanțuri de apărare în formă de ic, primul cu o lățime de 2,75 m și adâncime de 0,75 m, iar al doilea cu lățime de 3,50 m și adâncime de

¹ Benea, Bona 1994, 29–30.

1,25 m, care întregau sistemul defensiv exterior. Întreaga organizare internă a castrului era construită din lemn².

După un incendiu violent care a distrus întregul areal, nivelat printr-un strat de lut masiv, castrul a primit o incintă din piatră executată din blocuri de calcar atent fasonate (lat de 1,10 m), iar porțile de nord, est și parțial de sud (investigate arheologic) aveau turnuri care au fost construite în interior cu ziduri din piatră de râu păstrând aceleași dimensiuni (castru II/2).

Sistemul defensiv exterior este menținut în aceeași parametri. Au fost dezvelite parțial poarta de sud a castrului printr-un turn și culoarul de acces lat de 4,50 m, poarta de est înzestrată cu turnuri de 2,40 × 2,40 m (interior) și un culoar de acces de 3,90 m³, poarta de nord a castrului mic a putut fi cercetată parțial întrucât turnul ei de vest se află pe culoarul porții castrului mare de mai târziu. Refacerea fortificației a avut loc în timpul împăratului Hadrian și a fost realizată de către *cohors I Thracum Sagittariorum*⁴.

O nouă fortificație de pământ a fost construită la câțiva metri sud de șanțurile de apărare ale castrului mic (II/2). Ea a fost identificată în anii 1991–1992 și denumită castru III. Valul avea o lățime de 6,15–6,25 m aplatizat, iar șanțul de apărare aflat în fața sa avea o lățime de 2,50 m, iar ca adâncime era dispus la 2,90 m de la nivelul solului actual.

Urmele acestei fortificații au fost identificate și cu ocazia cercetărilor (1984) efectuate pe latura de vest a castrului mare și în *principia* castrului mare de mai târziu. Fortificația a fost atribuită palmyrenilor sagittari aduși în vremea lui Hadrian, la *Tibiscum*. În bună măsură, sondajele efectuate de cele două muzee din Timișoara și Caransebeș au vizat reluarea cercetării arheologice la anumite obiective studiate anterior de M. Moga pentru a putea realiza unele observații privind cronologia și mai ales structura internă a castrului. Ele au avut ca obiectiv sistemul defensiv exterior constatat la toate complexe militare: I–IV.

Ștampilele tegulare descoperite până acum în aceste nivele de locuire aparțin lui *cohors I Sagittariorum* (COH I S, C I S).

În anul 1979, P. Bona și R. Petrovsky au surprins joncțiunea între colțul de nord-vest al castrului (II/2) și o prelungire spre vest care forma incinta de nord a castrului mare de la *Tibiscum*. Ulterior, aceasta a fost surprinsă și pe latura de est a incintei încă bine păstrată. Zidul de incintă nou construit avea în exterior un parament din blocuri de carieră amestecate cu blocuri de calcar sprijinite în interior de un emplecton de piatră sfărâmată, piatră de râu și mortar.

Ridicarea unei noi fortificații s-a realizat prin unirea celor două caastre (II și III) și extinderea castrului spre sud până la limitele permise de cursul râului Timiș din antichitate.

² Benea, Bona 1994, 31–32.

³ Benea, Bona 1994, 32–34.

⁴ Benea 2011, 42–53.

În acest sector, respectiv sud-vestul castrului mare, în anii 2003–2004 a fost identificată amenajarea unui chei de protecție față de apele râului Timiș construit din rânduri de piatră de râu dispuse în pantă până la adâncimea de 1,80 m. Cheiul a fost surprins pe o porțiune mică de circa 3,50 m, având două nivele de depunere a nivelului apei la circa 1,10 m și de 1,40 m, amenințând cu o posibilă inundație. A fost surprins totodată, fără a-l putea data cu certitudine decât ca fiind în epoca romană târzie, momentul când apele râului Timiș au depășit nivelul superior al cheiului și au pătruns în arealul de sud al castrului mare, element vizibil printr-o masă mare de depunere aluvionară de piatră de râu și nisip galben. Totodată a fost dezvelit și un trotuar pe malul cheiului executat din blocuri de piatră de râu fixate în mortar, lat de 1,10 m.

În sectorul de nord-vest al castrului mare, în anul 1990 a fost efectuat un sondaj la 25 m nord de zidul de incintă al fortificației, care a permis identificarea unui sistem defensiv cu două nivele de refacere, ce pornea din exteriorul colțului de nord-vest al castrului înspre nord. El constă dintr-un val, lat la bază de 5,70 m, dublat cu două șanțuri dispuse în față înspre vest, primul lat de 1,30 m și adânc de 0,90 m, iar al doilea de 1,75 m care se continuă în șanțul mare de apărare al castrului. Sistemul defensiv întărit cu palisadă de lemn a fost distrus printr-un incendiu violent. Un al doilea nivel de locuire, datat pe baza unei monede de la Severus Alexander, a constat din ridicarea unui zid de incintă din piatră fasonată în panta exterioară a valului de pământ⁵. Această amenajare asigură protejarea *vicus*-ului militar atașându-l castrului. Ele se întâlnesc și în alte provincii ale Imperiului precum Raetia ori Britannia⁶.

Castrul mare de la Tibiscum (IV) s-a format prin prelungirea cu circa 75 m spre vest a zidului de incintă (deci în total 175 m), ductul laturii de vest a noii fortificații se lățește spre sud având aspectul unei fortificații trapezoidale, pe când pe latura de est zidul de incintă are un duct drept. Latura de sud a castrului este complet distrusă de cursul anticului *Tibiscus*, calamitate care a avut loc cândva spre sfârșitul antichității, motiv pentru care nici nu s-au putut stabili dimensiunile decât cu aproximație.

Sectorul rămas în bună măsură necercetat este reprezentat de *retentura* castrului. Cu destul de mare întârziere au fost inițiate cercetări în sectorul de nord-vest al castrului mare. Investigația arheologică a fost gândită astfel încât să ofere o imagine complexă asupra locuirii sectorului cuprins între zidul de incintă de nord și colțul de nord-vest al *principiei* castrului mare. El are o lungime de 140 m. Cercetările au constat din secțiuni dispuse pe direcția NV–SE, între anii 2009–2013, câte o secțiune în fiecare an aflată la 1,00 m una de cealaltă.

⁵ Benea, Bona 1994, 72–73.

⁶ Sommer 1984, 48.

Rezultatele obținute în anii 2009–2010 formează obiectul raportului de față. Ele au adus informații noi privind organizarea internă a castrului mare în acest sector care adăpostea trei unități auxiliare: *cohors I Sagittariorum* înlocuită apoi cu *cohors I Vindellicorum*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *numerus Maurorum Tibiscensium*.

Având în vedere faptul că secțiunile urmează linia imaginară propusă de 140 m între colțul de nord-vest al castrului și colțul similar al *principiei*, acest lucru afectează anumite dimensiuni ale complexelor sesizate în profilele secțiunilor.

Cercetările arheologice din anul 2009

O singură secțiune cu dimensiunile de 20×1,50 m a fost trasată la 4,00 m de colțul de nord-vest al castrului înspre sud-est⁷.

Stratigrafic s-a constatat următoarea situație:

0,00–0,20 m – solul vegetal actual deranjat de lucrările agricole;

0,20–0,50 m – depunere antică de pământ de culoare gălbuie cu pigmen-tație rară de țiglă spartă, piatră de râu, fragmente ceramice;

0,50–1,25 m – un strat de pământ de culoare castanie pigmentat cu cărbune, cărămidă provenind din dezafectarea zidului de incintă în epoca romană târzie; între M. 0,00–M. 2,70 pe latura de nord apare o depunere de pământ castaniu cu bucățele de mortar provenind din dezafectarea *agger*-ului din faza II, până la adâncimea de 0,75–1,20 m. *Agger*-ul castrului mare se constată pe o lungime de 1,00 m fiind format dintr-un strat de lut galben. *Via sagularis*, lată de 4,25 m, și cu o grosime de 13–20 cm (între M. 0,85/1,00–M. 5,70), reprezintă ultima etapă de locuire a castrului amplasată pe un strat de lut dens de amenajare. Între M. 5–M. 8, pe peretele de est al secțiunii, se observă o amenajare realizată printr-un rând de piatră de râu așezată pe stratul de dărâmtură nivelat al barăcii din faza a doua, rândul de piatră de râu era suprapus de un strat de lut bătut ce formează patul bordeiului cu pereți de chirpici distrus, la rândul său, prin incendiere. Lipsesc deocamdată elemente de datare;

1,25–1,65 m. Între M. 0,00–1,00 m la adâncimea de 1,35–1,60 m se observă un nivel de amenajare a *agger*-ului din faza a doua, care suprapune stratul de lut compact al *agger*-ului. Între M. 5,70–M. 18,60 m apare amprenta unei barăci incendiate la roșu din lemn și chirpici (faza a II de locuire din acest sector). Mai multe amprente de bârne de la baza barăcii sunt dispuse transversal și au fost constatate între M. 5,70–M. 6,50; M. 7,50–M. 8,15; M. 10,75–M. 11,95; M. 16,00–M. 18,40. Dimensiunea impresionantă pe lățime a construcției de

⁷ În zona respectivă, de patru metri, fuseseră efectuate anterior cercetări de către M. Moga, unde a fost identificat un bordei roman târziu. Alte informații nu se cunosc.

circa 12,90 m sugerează probabil o baracă dublă(?), partea dinspre nord evidențiază un pridvor, apoi o încăpere lată de 2,75 m, utilizată pentru depunerea echipamentului pentru ca spațiul următor să fie utilizat ca și cameră de dormit. Nu putem exclude posibilitatea existenței unui grajd de vite judecând după lipsa aproape totală a inventarului arheologic;

1,65–1,80 m. Un strat compact de lut bătut de amenajare pe care a fost ridicată baraca de lemn cu chirpici din faza a doua de locuire;

1,75–1,85 m se constată *via sagularis* lată de 2,75 m cu o grosime de 15 cm. De la M. 3 se observă dărâmătura de lemn ars provenind de la o baracă din lemn. După dezafectarea acesteia o parte a fost întinsă peste *via sagularis*;

1,75–2,00 m. Nivelul de locuire al barăcii din faza I este observabil între M. 3,95–M. 14,00 cu amprente de bârne transversale la M. 13,32–M. 13,55 și apoi la M. 14,44–M. 15,20. Întreaga suprafață a fost nivelată după un incendiu masiv, peste care a fost aplicat un lut galben bătut. Din loc în loc s-a păstrat podeaua barăcii executată prin aplicarea în stratul de lut viu a unui rând din piatră de râu peste care s-a aplicat un strat de mortar gălbui, gros de 1,5–2 cm. Podeaua este dezafectată, în bună măsură, de o serie de gropi și denivelată. Lățimea întregii construcții ajunge până la circa 10 m lățime;

2,00 m – nisip fin gălbui, aluvionar.

Materialul arheologic recuperat extrem de sărac, care provine mai ales din primul nivel de locuire, constă din ceramică romană uzuală, dar și câteva fragmente de *terra sigillata*⁸, între care se cuvine a menționa un fragment de bol având în interior ștampila PATVRICIVS⁹, databil în epoca Traian-Antoninus Pius. S-au evidențiat câteva fragmente de opaițe de tip *firmalampen*, fără posibilitate de reconstituire.

Se cuvin a fi remarcate și două accesorii vestimentare de metal: o fibulă și o aplică de centură, singurele descoperite în acest areal.

Fibula de bronz (L: 3,0 cm; D: 4,5 cm). Stare de conservare: păstrată intactă; descoperită între M. 10–11, la adâncimea de 1,40 m. Piesa prezintă un arc simplu, îngust, cu un resort din spire de sârmă din bronz fixată pe o tijă din fier, acul simplu (CSIA Tim Inv. 269/2009). Fibula de încadrează în categoria fibulelor de tip Latène târziu, prezente mai ales în lumea castrelor din secolul I p. Chr. (de pildă, Saalburg, Zugmantel din Germania)¹⁰. În Dacia numărul fibulelor de acest tip este redus și au fost datate în epoca Domițian – Hadrian, fiind încadrate de S. Cociș în tipul III¹¹. Piesa a fost descoperită în nivelul II al secțiunii și poate fi considerată ca o piesă anacronică, utilizată încă de militari la mijlocul veacului II.

⁸ CSIA Tim Inv. 197–201/2009; 204–208/2009.

⁹ Loc de descoperire M. 16–20, la adâncimea de 1,60 m (Inv. 199/2009).

¹⁰ Böhme 1972, 13–14.

¹¹ Cociș 2004, p. 39–40; pl. I/4.

Aplica de centură din bronz emailată (D: 4,5 cm). Stare de conservare: lipsă decorul emailat; Descriere: aplica rotundă executată în tipar, cu trei registre circulare concentrice și unul central în care era depus un decor emailat. Nervurile concentrice au o lățime de 0,4 cm. Pe reversul piesei se păstrează un buton masiv pentru fixarea pe centură ca și garnitură. Piesa reprezintă o parte de echipament (CSIATim, 271/2009). Locul de descoperire: M. 11, adâncimea de 0,90 m, în nivelul al doilea al barăcii, ceea ce asigură o datare în secolul al III-lea. Piese similare sunt cunoscute la *Tibiscum* atât din castru cât și *vicus*-ul militar¹².

Inventarul numismatic este format din trei monede:

1. Vespasian, denar (D: 1,8×1,8 cm, gr.: 2,8 gr., ax: 6) RIC, II, 9, emisiune Roma, an 70¹³. (CSIATim Inv. 267/2009).
2. Nerva, as (D: 2,6×2,6 cm, gr.: 10,6 gr.) RIC, II, 60 sau 83; Roma, anii 96–97 (CSIATim Inv. 265/2009).
3. Antoninus Pius, dupondius (D: 2,6×2,6 cm, gr.: 16, 1 gr., ax: 12), RIC, III, 970, Roma, anii 156–157 (CSIATim Inv. 260/2009).
4. Ilizibil, bronz (CSIATim Inv. 260/2009).

Concluzii preliminare. În secțiunea I/2009 s-au conturat mai multe nivele de locuire militară. Primul nivel de locuire constatat la adâncimea de 1,75–2,00 m aparține unei construcții din bârne de lemn. Baraca era dispusă pe direcția vest-est, lată de circa 10 m și a fost surprinsă imediat în preajma *viae sagularis*. Podeaua, groasă de 1,5–2 cm de mortar, era întinsă peste un rând de piatră de râu fixat în stratul de lut viu. Distrugerea construcției a avut loc printr-un incendiu violent. Monedele, deși descoperite în nivelul superior, argumentează o datare în vremea domniei lui Antoninus Pius spre sfârșitul acesteia, în orice caz anterioară domniei lui Marcus Aurelius, așa cum s-a crezut până acum pe baza inscripției descoperite în *principia* castrului datată în anul 165¹⁴. În același timp, fragmentele de *terra sigillata* lisă, din care unul cu ștampila *PATVRICIVS*, sugerează aceeași datare, până la mijlocul secolului II când apar primele amenajări ale acestui sector.

Într-o a doua etapă de locuire se constată o lărgire a *viae sagularis* de la 2,75 m la 4,50 m. Nivelul al doilea de locuire apare între 1,25–1,65 m. Noua baracă a fost construită din lemn și chirpici cu o lățime totală de circa 12,90 m, incendiată la fel pe întreaga suprafață. Patru bârne dispuse perpendicular pe secțiune formau patul pe care s-a ridicat construcția, care avea pe latura de nord un pridvor lat de circa 1,00 m, urmat de o încăpere lată de 2,70 m și o altă încăpere de dimensiuni mari. Un fragment de țiglă cu ștampila *MID* confirmă

¹² Benea et alii 2005, pl. XI/20, 21.

¹³ Mulțumim dr. Matei Cosmin pentru determinările făcute.

¹⁴ IDR, III,1, 130; Benea Bona 1994, 20–28.

acoperirea construcției cu țigle. Ștampila MID constatată atât în mediul militar de la *Tibiscum*, dar și în cel civil, este presupusă a aparține *numerus*-ului de mauri aduși în Dacia de către Antoninus Pius. Accesoriile vestimentare descoperite asigură o datare a construcției în secolul III.

Un al treilea nivel (la adâncimea de 0,50–1,25 m) este cu locuire postromană compactă, cu o amenajare între M. 5–8, parțial pe locul unde anterior a existat baraca de chirpici realizată în același mod ca și construcțiile romane anterioare, pe un strat de lut compact. Depunerea lentă din următorul nivel de locuire sugerează o abandonare a locuirii în acest areal.

Cercetările arheologice din anul 2010

Secțiunea denumită S I/2010 a fost trasată la 1,00 m spre sud-est cu dimensiunile de 15 × 1,50 m.

Situația stratigrafică constatată este următoarea:

0,00–0,10 m – strat vegetal actual;

0,10–0,35 m – depunere modernă;

0,35–0,80/1,25 m – constă dintr-o depunere antică târzie între M. 0–M. 6,08 printr-un nivel de locuire generală fără a se constata o amenajare specială. Se constată doar între M. 8,80–M. 10,85 m o masă de chirpici urmată de o pigmentație masivă cu cărămidă și mai ales țiglă romană fragmentară în stratul roman târziu (adâncime de 1,00 m).

1,25–1,50 m este un nivel de locuire antică a castrului mare observat între M. 0–M. 1,75 cu pigmentație de lemn ars. El reprezintă primul nivel al castrului în acest sector. Între M. 1,75–M. 5,60 apare amprenta unui drum realizat dintr-un singur rând de piatră fixată într-un strat de lut compact.

0,75–1,15/1,25 m. Între M. 6,10–M. 15 se continuă un nivel de locuire marcat cu lemn ars și chirpici compact care aparține unei barăci. Mai mulți stâlpi din lemn se află la baza barăcii dispuși transversal: respectiv între M. 7,15–M. 7,70; M. 8,15–M. 8,60; M. 11,85–M. 12,20; M. 12,70–M. 12,90; M. 13,45–M. 13,70, M. 13,90–M. 14,20. Întreaga construcție avea o lățime de circa 8,90 m în secțiune și se încheia probabil imediat la limita de sud a secțiunii. Modul de amplasare a bârnelor, destul de apropiate la ambele capete, sugerează două intrări pe laturile lungi, ceea ce ar argumenta existența aici a unei amenajări, probabil a unui grajd dublu pentru cai și alte animale de tracțiune.

1,30–1,75 m. Un nivel de lut de amenajare suprapune un prim nivel de locuire ce aparține unei construcții din bârne de lemn, masive (l: 45 cm); din baraca de lemn a fost surprins doar un colț al ei, înspre sud, și amprente la două bârne verticale. Pe amprenta de chirpici se observă urmele unor nuiiele late de 1,00 cm aplicate pe bârne pentru fixarea lutului amestecat cu pleavă.

Nivelul de locuire a construcției este solul viu galben de lut amestecat cu nisip. Amenajarea aparține unui clădiri cu caracter civil existentă înainte de ridicarea castrului mare, deci în răstimpul domniilor Traian – Antoninus Pius. Ea era amplasată la circa 57–60 m vest de castrul mic din piatră.

Materialul arheologic descoperit este modest și constă mai ales din ceramică uzuală de factură romană fragmentară și câteva fragmente de ceramică norico-pannonică. Cea mai importantă descoperire o reprezintă fragmentele ceramice lucrate dintr-o pastă grosieră de culoare negricioasă-gălbuie, lucrată cu mâna, provenind mai ales de la oale tip borcan decorate cu pieptenul în striuri mari pe corpul vaselor. Câteva fragmente au putut fi reconstituite într-o oală cu buza răsfrântă, corpul ușor bombat în zona centrală, fundul plat (I: 21 cm; d.gurii: 16,2 cm; d. fund: 10 cm) (CSIATim Inv. 89, 96/2009).

La *Tibiscum* până în prezent ceramica norico-pannonică a fost constatată în *vicus*-ul militar, în clădirile X, XI, și XIII (aflată încă în curs de cercetare). Ea apare în primul nivel de locuire, de obicei aparținând fazei de lemn a clădirilor databile în vremea lui Traian, indiciu al venirii unor comunități din spațiul Pannoniei care au însoțit *cohors I Sagittariorum* sau care au ajuns aici ca și populație colonizatoare.

În nivelul al doilea de locuire corespunzător clădirii de lemn cu chirpici la adâncimea de 0,70–0,80 m, a fost descoperită ceramică romană uzuală de culoare roșie, cenușie lucrată la roată, provenind de la oale de bucătărie, străchini și capace cu buton. S-a constatat și prezența unor fragmente de ceramică lucrată cu mâna de factura dacică, fragmente ce provin mai ales de la oale-borcan, de dimensiuni medii (CSIATim Inv. 34, 35/2010).

Piese de metal sunt foarte rare: o verigă de bronz (D: 2,1 cm) cu profil rotund, un inel de bronz cu caboșon pentru o piatră care nu s-a mai păstrat (D: 2,1 cm) (CSIATim Inv. 116, 114/2010).

Inventarul numismatic constă din două monede¹⁵:

1. *Septimius Severus* pentru *Iulia Domna*, denar (D: 1,74×1,4 cm, ax: 1) RIC, IV, 1, 643; anii 196–202; emisiunea Laodiceea ad Mare. Descoperit între M. 11–12, adâncimea de 0,40 m (CSIATim Inv. 44/2010).

2. *Filip Arabul*, dupondius (D: 2,6 cm) Martin 257; anul 248; emisiunea Provincia Dacia AN II (CSIATim Inv. 221/2010).

Piese, deși au fost descoperite în poziție secundară, oferă totuși anumite elemente de date.

Concluzii preliminare. În secțiunea din anul 2010, trasată la un 1,00 m distanță de precedenta din anul 2009, au apărut elemente noi aparținând modului de organizare internă a sectorului, și anume între M. 7- M. 12 se conturează o construcție cu caracter civil de tip baracă la adâncimea de 1,35–1,70 m

¹⁵ Determinările au fost făcute de dr. Matei Cosmin.

amplasată pe solul viu. A fost surprins doar un colț al construcției care la un moment dat a fost distrusă de un incendiu violent. Inventarul lipsește în mare parte, se păstrează doar fragmente ceramice dintre care importante sunt cele norico-pannonice care asigură o datare timpurie încă din vremea lui Traian, corelând aceste descoperiri ca fiind contemporane cu altele din *vicus*-ul militar din această vreme. Clădirea a avut un caracter civil și a funcționat până aproape de ridicarea castrului mare în timpul lui Antoninus Pius.

Al doilea nivel de locuire este marcat de o construcție din lemn și chirpici aflată între M. 6,10–M. 15. Ea a fost ridicată la 0,50 m sud de drumul pavat cu piatră, fiind orientată vest-est. Mai multe bârne orizontale au fost identificate la 1,00 m, urmate la 0,75 m de o alta, apoi la M. 12 se conturează un șir de 4 bârne orizontale de diferite grosimi. Întreaga construcție avea o lățime de circa 8,90 m. Prin lățimea ei, clădirea putea servi ca și baracă dublă pentru soldați. Nu excludem posibilitatea nici de a fi un grajd pentru cai având două intrări pe laturile lungi, fie să fi fost două construcții distincte alipite, fiecare cu o intrare separată pe laturile lungi, una dispusă în fața drumului, cealaltă spre sud. În acest caz fiecare construcție de lemn trebuie să fi avut circa 4,00–4,50 m lățime, element cunoscut pentru astfel de amenajări militare, fapt ce ar contrazice ipoteza existenței unei barăci. Recunoaștem că aceasta ultimă ipoteză ne este sugerată de lipsa cvasigenerală a inventarului arheologic descoperit până acum.

Drumul roman din piatră de râu este o amenajare modestă prin fixarea unui prim rând de pietre de râu în lut, având o lățime de 4,00 m, orientat vest-est spre castru. El aparține fazei a II-a de locuire.

Materialul arheologic descoperit până acum conturează câteva observații cu caracter general, și anume folosirea construcției până după mijlocul secolului III, în vremea lui Filip Arabul. Cert este faptul că, peste această construcție și drumul antic, s-a depus un strat compact de depunere romană târzie (între M. 10,85–M. 15 este amestecat cu bucăți de țiglă fragmentară, în schimb, în jumătatea nordică această pigmentație lipsește).

Concluzii finale

Ridicarea castrului roman târziu de la *Tibiscum* a făcut parte din măsurile inițiate de către Antoninus Pius după atacurile dezlănțuite ale dacilor liberi și ale altor seminții la granițele europene ale Imperiului Roman¹⁶. În bună măsură construirea noii fortificații a fost impusă de aducerea la *Tibiscum* și a unei unități de mauri organizată sub numele de *numerus Maurorum Tibiscensium*. Până în prezent, nu se cunoaște locația exactă a locului de staționare la *Tibiscum*.

Cercetările arheologice efectuate în castrul mare în sectorul de nord-vest au oferit elemente noi sub aspect istoric, în special.

¹⁶ Vezi Benea 2009, 65–80.

În primul rând, sondajele efectuate în 2009–2010 au constatat stabilirea unor comunități de norico-pannonici în preajma castrului mic de pământ (II/1). Ele au putut fi observate sub forma unei case construite din bârne masive de lemn. Materialul arheologic foarte puțin constă mai ales din ceramică romană și câteva fragmente de ceramică lucrată cu mâna de factură norico-pannonică. Datarea timpurie a acestei locuințe este conferită de comparația cu descoperirile similare constatate în *vicus*-ul militar, în cel puțin trei clădiri în prima lor etapă de locuire, faza de lemn (respectiv X, XI, XIII) din epoca lui Traian-Hadrian. Deși deocamdată descoperirea este izolată în arealul de vest al castrului mic, ea demonstrează formarea timpurie a *vicus*-ului militar în jurul castrului mic în momentul când aici staționa *cohors I Thracum Sagittariorum*. Dezafectarea prin incendiere se putea datora mai multor factori, poate chiar construirea noii fortificații în ultimii ani de domnie ai împăratului Antoninus Pius sau unui incendiu involuntar. Totuși, modul riguros de nivelare a barăcii și aplicarea unui strat destul de gros de lut bătut, ne determină să acceptăm prima ipoteză.

Modul de organizare al spațiului interior în sectorul de nord-vest al castrului a putut fi sesizată chiar în preajma zidului de incintă de pe latura de nord, când, în imediata apropiere de *via sagularis* pe direcția vest-est, a fost ridicată o baracă de lemn identificată în anul 2009. Materialul arheologic descoperit, deși puțin, este punctual important pentru datare prin fragmentele de *terra sigillata* lisă (aflate în circulație pe baza ștampilei meșterului *PATVRICIVS* în epoca Traian – Antoninus Pius), dar și printr-un *dupondius* de la Antoninus Pius, din anii 155–160.

Cum afirmam mai sus, în ultimii ani de domnie ai lui Antoninus Pius, ca urmare a instalării la *Tibiscum* și a unui *numerus* de mauri, a fost reorganizat castrul într-o fortificație de mari dimensiuni. Prin aceasta, ipoteza consacrată potrivit căreia castrul mare a fost ridicat de către Marcus Aurelius în anul 165, pe baza inscripției descoperite în *basilica* principiei castrului, nu mai este viabilă¹⁷. Baraca de lemn identificată în anul 2009 sugerează o amenajare realizată în preajma incintei castrului, putând funcționa ca și locuință a unor soldați sau poate chiar ca și un grajd de cai. Dificultatea de atribuire este determinată de asemănarea între cele două tipuri de construcții¹⁸. Cercetările care au fost întreprinse au constatat doar în secțiunea din anul 2009, existența unei amenajări de lemn, ceea ce sugerează că nu întreg arealul din sectorul de nord-vest a fost construit în mod riguros.

¹⁷ IDR, III, 1, 130; *Imp(eratori) Caes(ari) divi Anto-/nini fil(io) divi Hadr(iani)/ nep(oti) divi Traiani Part(hici)/ pronepoti divi Ner-/vae abnep(oti) M(arco) Aurel(io)/ Antonino Aug(usto) Arme-/niaco Part(hico) max(imo) imp...trib(uniciae)/ potes(tatis) XVIII, co(n)s(uli) III/ coh(ors) I Sag(ittariorum)*. Pe baza *trib. pot XIX* se datează în anul 165.

¹⁸ Johnson 1987, 188–201.

Incendierea barăcii constatate în apropierea *viae sagularis* a fost urmată de nivelarea întregului areal și ridicarea a două noi construcții din lemn de tip baracă, legate cu chirpic, orientate vest-est. Dimensiunile lor nu au putut fi stabilite încă. Datarea acestui moment în existența castrului este destul de greu de apreciat pe baza informațiilor arheologice. Evenimentul care a determinat acest lucru poate fi pus în legătură cu domnia lui Marcus Aurelius, cu războaiele marcomanice. Dar inscripția din *principia* castrului ne obligă a vedea aici un eveniment anterior mării conflagrații din anii 167/168, eveniment care a premers acest război până în anul 165, când s-a ridicat lespedeza onorifică de la *Tibiscum*.

În noul context se observă construirea unei stradele simple între cele două barăci ridicate cu o lățime impresionantă, ceea ce ne obligă a avea în vedere posibilitatea unor barăci duble pentru adăpostirea soldaților. Astfel de construcții au fost descoperite la Benwell, de pildă¹⁹. Noile amenajări constructive din lemn și chirpici sunt posterioare evenimentelor marcomanice, ele fiind ridicate poate în vremea Severilor sau chiar anterior acestora, în timpul lui Commodus, fără a putea aduce argumente mai precise în acest sens.

Materialul arheologic, foarte puțin numeros, obligă la o analiză de profunzime în privința acestor barăci care trebuie să fi funcționat și în secolul al III-lea, judecând după monedele descoperite, datate în vremea lui Septimius Severus și Filip Arabul (anul 248) și a unei aplici de centură emailate din aceeași vreme.

Prezența unui fragment de țiglă cu ștampila MID, încă nedeșlășită clar, atribuită maurilor sub forma MAURETANI IVNIORES DACIAE de către prof. N. Gostar²⁰, pare să fie singura valabilă în acest moment. Prof. I. I. Russu atribuia acestei tegule caracter civil²¹. Acest tip de ștampilă este prezent nu numai la *Tibiscum* în castru și *vicus*, dar și la Bolvasnița, Zăvoi, Criciova, *Apulum*.

Distrugerea celor două barăci militare a avut loc cândva în a doua jumătate a secolului III, fără alte precizări mai riguroase.

Doar în secțiunea I/2009 între M. 5–M. 8 a fost surprinsă o amenajare a unei locuințe în manieră romană, prin nivelarea stratului de dărâmătura și întinderea unui rând de piatră de râu suprapusă de un strat de lut de bătut, construcție din paiantă legată cu chirpici. Inventarul constă mai ales din ceramică fragmentară romană.

Primele rezultate oferă indicii asupra locuirii militare în nord-vestul castrului începând din vremea lui Antoninus Pius, probabil prin *numerus Maurorum Tibiscensium*.

¹⁹ Johnson 1987, 192, dig.129.

²⁰ Gostar 1968, p. 471–477.

²¹ IDR, III,1, 263, comentariul prof. I. I. Russu.

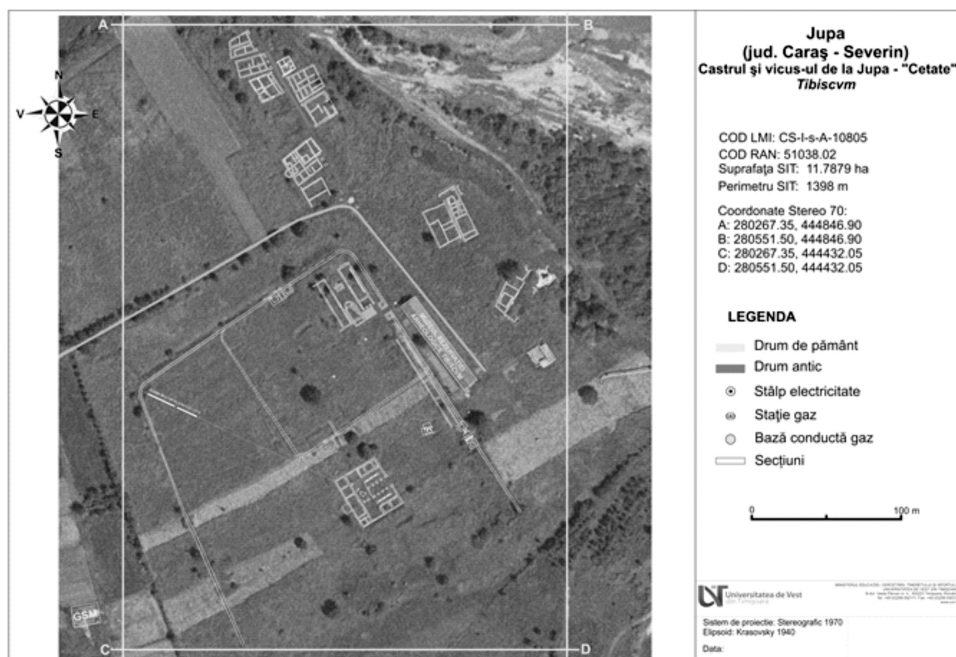
BIBLIOGRAFIE

- Benea 2009,
D. Benea, *Sulle Guerre con i daci al tempio di Antoninus Pius (anni 144/147/ – 155/157 d. Chr.)*, în *Per Teresa un obiettivo Romania. Studi e ricerche in ricorda di Teresa Ferro* (a cura G. Borghello, D. Lombardi, D. Pantaleone), Udine, 2009, p. 65–80.
- Benea 2011,
D. Benea, *Câteva observații privind Cohors I Sagittariorum de la Tibiscum și transferul la Drobeta*, în *Drobeta XXI*, 2011, p. 42–53.
- Benea, Bona 1994,
D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- Benea et alii 2005,
D. Benea, M. Crînguș, S. Regep, A. Ștefănescu, *Arta și tehnica emailului în Dacia Romană*, Timișoara, 2005.
- Böhme 1972,
A. Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, în *SaalburgJb*, 29, 1972, p. 5–112.
- Cociș 2004,
S. Cociș, *Fibulele din Dacia Romană/ The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004.
- Gostar 1968,
N. Gostar, *Unitățile militare din castrul roman de la Tibiscum*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 471–477.
- IDR III,1
Inscriptiones Daciae Romanae, Pars Occidentalis III/1, I. Russu, M. Dușanić, N. Gudea, V. Wollmann ed., 1977.
- Johnson 1987,
A. Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und der germanischen Provinzen der Römerreiches*, Mainz am Rhein, 1987.
- Sommer 1984,
S. C. Sommer, *The Military vici in Roman Britain. Aspects of their Origins, their Location and Layont Administration, Functions and End*, în *BAR, British Series*, 29, 1984.

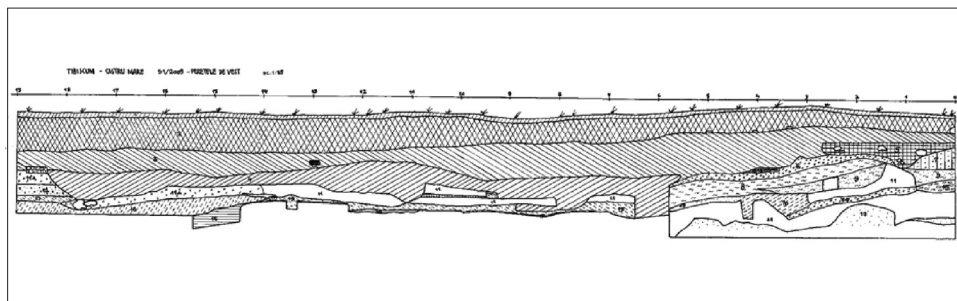
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS
IN THE GREAT ROMAN CAMP FROM TIBISCUM

Abstract

The Roman late camp building at Tibiscum was part of Antonius Pius' measures after the great attacks of the free Dacians and other tribes against the Roman Empire European borders. In a large measure the new fortification building was a result of a Moors' unit placing there, which was organized under the name of *numerus Maurorum Tibiscensium*.

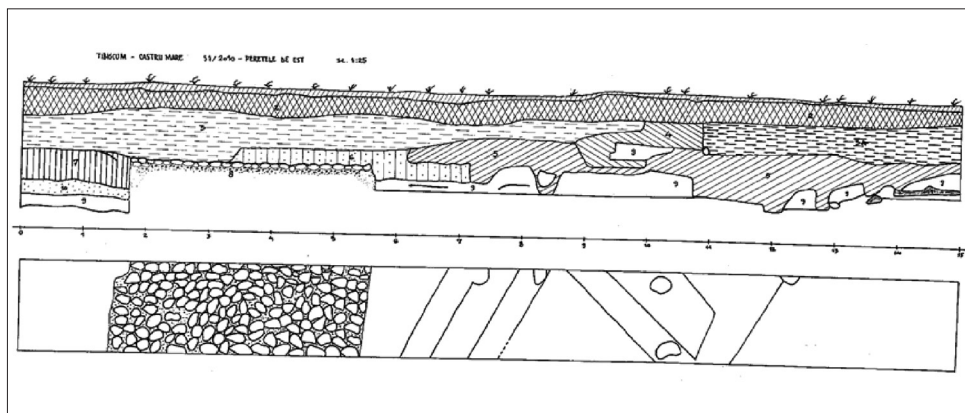

Pl. I. *Tibiscum*, castru mare cu amplasamentul secțiunilor I/2009, I/2010. / *Tibiscum*, the great camp with the sections I/2009 and I/ 2010 location.

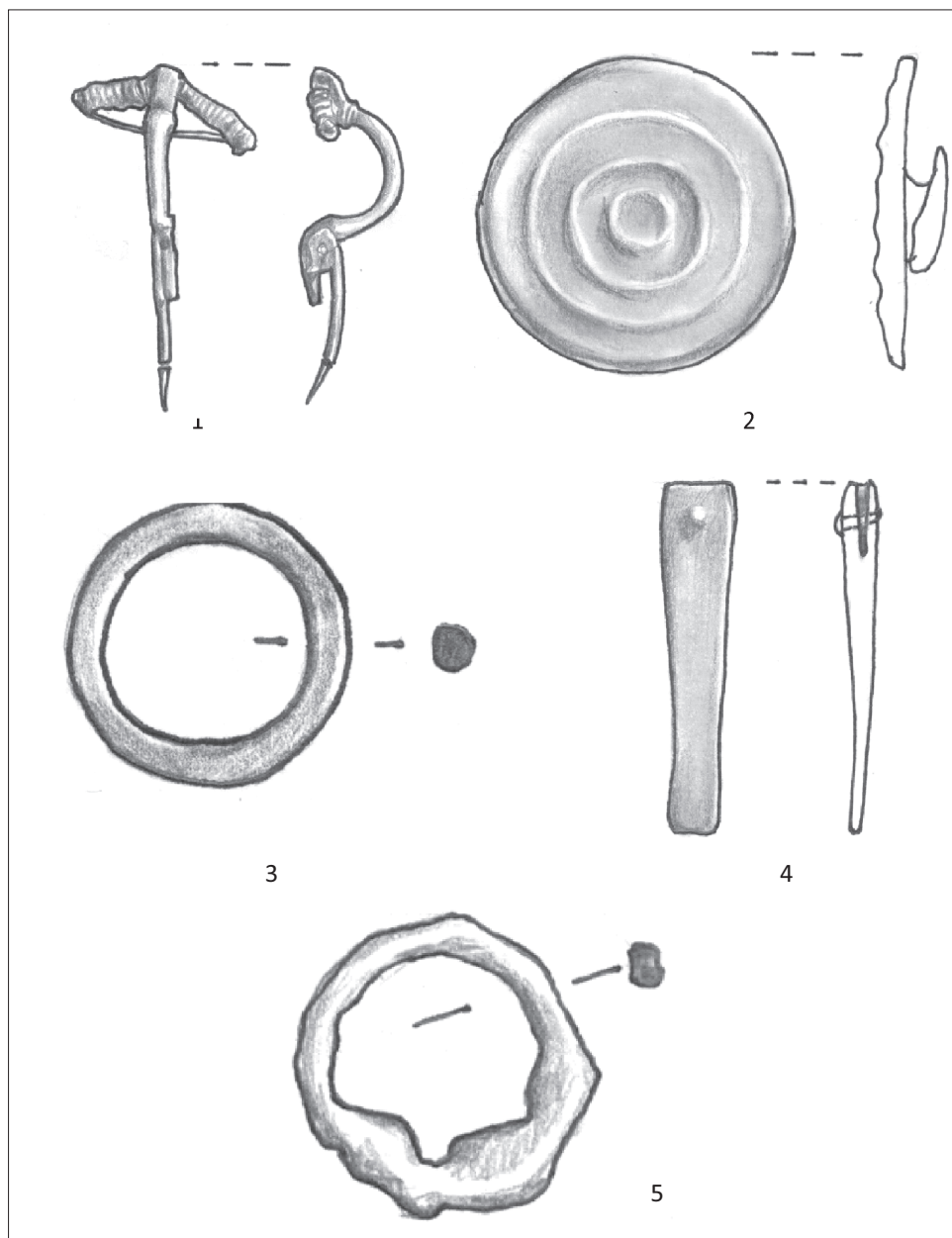
Pl. II. *Tibiscum*, profilul secțiunii I/2009: 1. humus vegetal; 2. nivel de depunere antică modernă de culoare gălbuie cu pigmentație slabă de cărămidă; 3. strat de pământ de culoare castanie cu pigmentație de cărămidă din epoca romană târzie; 4. nivel de locuire aparținând unei barăci de lemn cu chirpici incendiați la roșu (nivelul II de locuire); 5. nivel de distrugere a zidului de incintă, prin dezafectare; 6. *via sagularis* (faza a II-a); 7. amenajare fragment de *agger* surprins în săpătură; 8. lentila de lut compact, nivelatoare; 9. nivel de depunere pe *agger* și *via sagularis* constând din lut și pigmentație de mortar; 10. baracă de lemn din prima fază de locuire; 11. strat de lut bătut de amenajare; 11. lut bătut cu pigmentație de mortar din podeaua barăcii; 12. lentilă de pietriș; 13. nivel de lut galben; 14. *via sagularis* (prima fază); 15. fragment din *agger*-ul castrului mare – prima amenajare; 16. strat de lut cu pigmentație de lemn ars; 17. podeaua de mortar identificată în interiorul barăcii; 18. lentilă de chirpici; 19. zona necercetată.

Pl. II. *Tibiscum*, the profile of section I/2009: 1. humus; 2. antique modern deposition of a yellowish color and light pigmentation of brick; 3. late Roman ground of brown color with pigmentation of brick; 4. settlement level belonging to a wood hutment, with burn to red adobe (settlement level II); 5. destroying of precincts wall through decommissioning; 6. *via sagularis* (II phase); 7. a fragment of *agger* fitting out, in excavation; 8. the leveling lens of compact clay; 9. deposition on *agger* and *via sagularis*, consisting in clay and pigmentation of mortar; 10. a wood hutment from the 1st settlement phase; 11. beaten clay stratum following the fitting out; 11. beaten clay with pigmentation of mortar from the hutment floor; 12. gravel lens; 13. yellow clay; 14. *via sagularis* (the 1st phase); 15. a fragment from the *agger* in the great camp – the 1st fitting out; 16. clay stratum with pigmentation of burnt wood; 17. the floor of mortar inside the hutment; 18. adobe lens; 19. uninvestigated area.

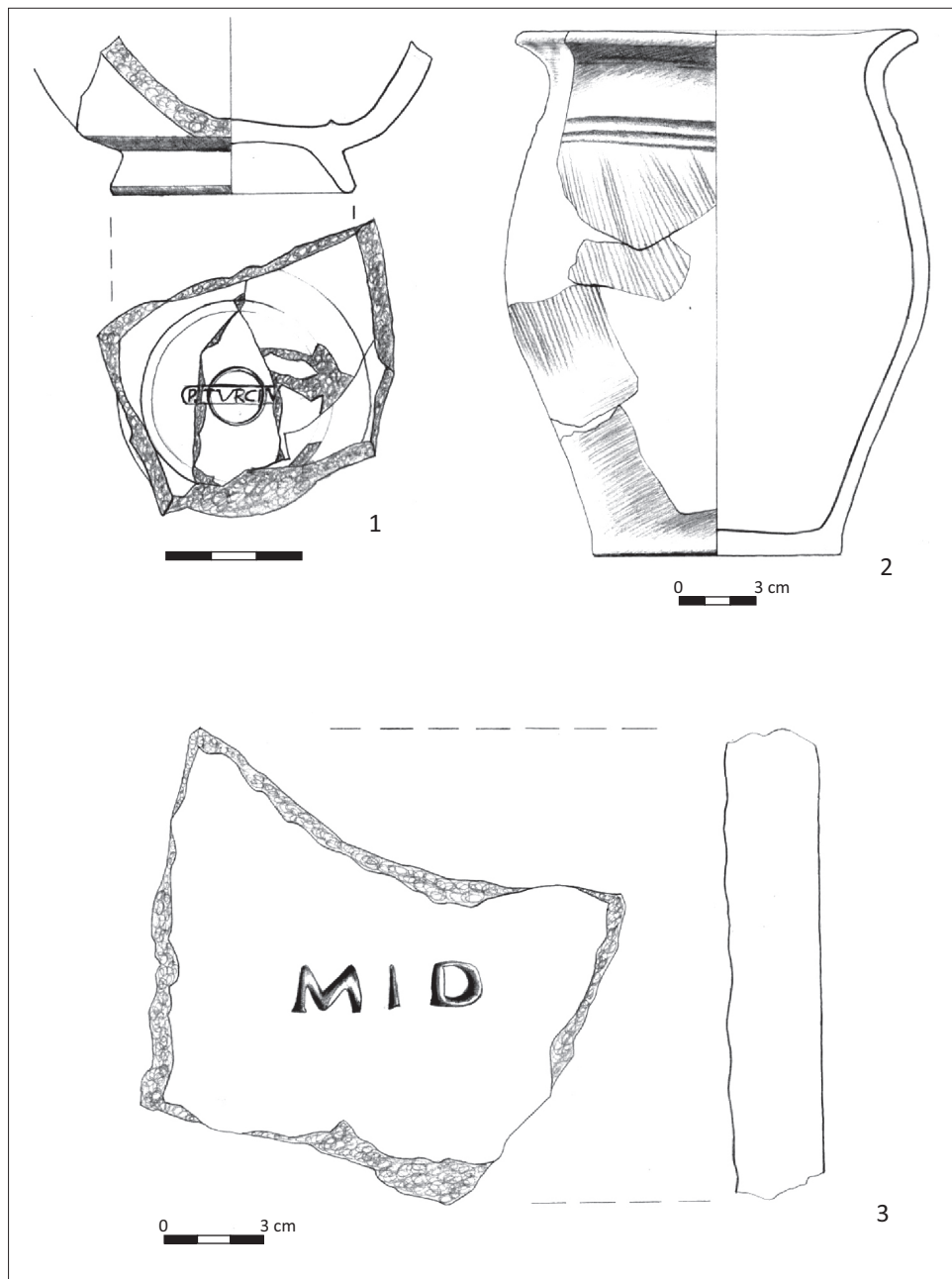

Pl. III. *Tibiscum*, profilul secțiunii I/2010: 1. humus vegetal; 2. nivel de depunere medievală și modernă; 3. nivel de depunere antică romană târzie; 3. A. nivel de depunere antică romană târzie cu pigmentație de cărămidă; 4. nivel de chirpici incendiat; 5. nivel de locuire aparținând unei barăci de lemn cu chirpici incendiat la roșu (nivelul II de locuire); 6. strat de lut bătut, nivel de amenajare; 7. nivel de locuire anterior construirii castrului mare; 8. drum construit dintr-un rând de pietre de râu fixate în pământ; 9. nivel de locuire cu pigmentație de lemn ars anterior construirii castrului mare; 10. strat de lut cu pigmentație de cărămidă; 11. lentila de lemn ars din primul nivel de locuire.

Pl. III. *Tibiscum*, the profile of section I/2010: 1. humus; 2. medieval and modern deposition; 3. antique late Roman deposition; 3. A. antique late Roman deposition with pigmentation of brick; 4. burnt adobe; 5. settlement level belonging to a wood hutment with burnt to red adobe (settlement level II); 6. beaten clay, filling out level; 7 settlement level, previously dated to the great camp building; 8. a road of fixed in ground boulders; 9. settlement level with pigmentation of wood burnt previously to the great camp building; 10. clay stratum with brick pigmentation; 11. the lens of burnt wood belonging to the 1st settlement level.

Pl. IV. *Tibiscum* 1. fibula de bronz descoperită în SI/2009; 2. aplica de bronz emailată descoperită în baraca din SI/2009; 3. veriga de bronz din SI/2010; 4. limba de curea din SI /2010; 5. inel cu caboșon din SI/2010. / *Tibiscum*. 1. the bronze fibula from SI/2009; 2. the enameled bronze bracket from the hutment in SI/2009; 3. the bronze link from SI/2010; 4. the belt end from SI/2010.

Pl. V. *Tibiscum* 1. fragment de vas *terra sigillata* din SI/2009; 2. oala de factură norico-pannonică din SI/2010; 3. fragment de țiglă cu ștampila MID din SI/2009. / *Tibiscum*. 1. fragment of a *terra sigillata* pot from SI/2009; the Norico-Pannonic pot from SI/2010; 3. fragment of a tile with MID stamp from SI/2009.